

Dr hab. Patrycja Grzebyk, prof. UW

Uniwersytet Warszawski, Polska
ORCID: 0000-0003-4022-7018
patrycja.grzebyk@uw.edu.pl

Prof. dr hab. Hanna Kuczyńska

Instytut Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk, Polska
ORCID: 0000-0002-1446-2244
hkuczynska@gmail.com

Dr hab. Karolina Wierczyńska, prof. INP

Instytut Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk, Polska
ORCID: 0000-0002-6205-8991
k.wierczynska@inp.pan.pl

Ściganie zbrodni międzynarodowych – uwagi dotyczące konieczności wprowadzenia zmian w polskim prawie karnym

The prosecution of international crimes within the Polish legal system:
A need for reform

Abstract: The article presents the results of research aimed at examining whether Polish criminal law is shaped in a way that allows for conducting effective, i.e. allowing for the indictment of specific persons and the issuance of sentences against them, criminal proceedings in the case of international crimes, which Poland is obliged to prosecute. The conclusions from the research indicate that this is not the case. The regulations concerning the definition of international crimes and the principles of exercising jurisdiction over them are insufficient. Not only is the prosecution of international crimes

an international law obligation of the Republic of Poland, as explained in the first part of the article, but the lack of action to fulfil this obligation also carries international legal responsibility. Not only does the second part focus on signalling the lack of penalization of certain international crimes in the Polish Penal Code, but it also highlights discrepancies between the definitions of international crimes in international law and those adopted in the Polish Penal Code. Finally, the third part analyzes the issues of the admissibility of exercising jurisdiction by Polish courts over international crimes committed outside the territory of the Polish state. The article ends with conclusions that emphasize that Poland's failure to implement its international obligations leads not only to „structural impunity” but also to the failure to achieve the goals of the criminal justice system.

Keywords: international crimes, genocide, crimes against humanity, war crimes, crime of aggression, Polish penal code, implementation of international obligations, universal jurisdiction

Abstrakt: W artykule zaprezentowano wyniki badań mających za przedmiot odpowiedź na pytanie, czy polskie prawo karne jest ukształtowane w sposób umożliwiający prowadzenie skutecznych, czyli pozwalających na oskarżenie konkretnych osób i wydanie wobec nich wyroków, postępowań karnych w sprawie zbrodni międzynarodowych, do których ścigania jest zobowiązana Polska. Wnioski z badań wskazują, że tak nie jest. Regulacje dotyczące definicji zbrodni międzynarodowych i zasad wykonywania jurysdykcji wobec nich są niewystarczające. W pierwszej części artykułu wyjaśniono, że ściganie zbrodni międzynarodowych stanowi zobowiązanie międzynarodowoprawne Rzeczypospolitej i brak podejmowania działań na rzecz wykonania tego obowiązku wiąże się z odpowiedzialnością w prawie międzynarodowym. W drugiej skupiono się na zasygnalizowaniu braku penalizacji danych zbrodni międzynarodowych w polskim k.k. albo rozbieżności pomiędzy definicjami zbrodni międzynarodowych w prawie międzynarodowym a tymi przyjętymi w polskim k.k. W trzeciej części przeanalizowano kwestie dopuszczalności wykonywania jurysdykcji przez sądy polskie nad zbrodniami międzynarodowymi popełnionymi poza terytorium państwa polskiego. Artykuł wieńczy konkluzje, w których podkreślono, że brak realizacji przez Polskę zobowiązań międzynarodowych prowadzi nie tylko do „strukturalnej bezkarności”, lecz także do niezrealizowania celów stojących przed wymiarem sprawiedliwości w sprawach karnych.

Słowa kluczowe: zbrodnie międzynarodowe, ludobójstwo, zbrodnie przeciwko ludzkości, zbrodnie wojenne, zbrodnie agresji, implementacja zobowiązań międzynarodowych, kodeks karny, jurysdykcja uniwersalna

1. Wprowadzenie

Polska ma imponującą kartę, jeśli chodzi o rozwój międzynarodowego prawa karnego i wysiłki na rzecz ścigania zbrodni międzynarodowych, do których doszło w czasie drugiej wojny światowej¹. Jednak po 1945 r., mimo przyjmowania kolejnych zobowiązań międzynarodowych co do ścigania zbrodni międzynarodowych (np. w Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa z 1948 r.²) i regularnego podnoszenia przez Polskę wagi tej kwestii na forach międzynarodowych, m.in. w kontekście zapewnienia nieprzedawniania zbrodni międzynarodowych³, Polska do 2022 r. w zasadzie nie angażowała się w ściganie zbrodni międzynarodowych. Wyjątkiem była tzw. sprawa Nangar Khel, w której oskarżono polskich żołnierzy o udział w zbrodni wojennej (art. 122 § 1 i 123 § 1 k.k.⁴), z którego to zarzutu oskarżeni zostali oczyszczeni.

Dopiero inwazja Rosji w 2022 r. skłoniła polskie władze do wszczęcia w lutym 2022 r. śledztwa w sprawie wojny napastniczej Rosji prowadzonej przeciwko Ukrainie⁵. Wojna w Ukrainie nie jest jednak jedyną sytuacją dotyczącą zbrodni międzynarodowych, którą interesuje się polski wymiar sprawiedliwości, gdyż organy ścigania prowadzą również postępowania w związku z naruszeniami praw człowieka w Białorusi i w związku ze zbrodniami popełnionymi w ramach konfliktu izraelsko-palestyńskiego. Obecne starania skłaniają do refleksji, czy polskie prawo karne (materialne i proceduralne) jest ukształtowane w spo-

¹ Zob. P. Grzebyk, B. Krzan, K. Wierczyńska, *Polski dorobek w zakresie międzynarodowego prawa karnego w latach 1918–2018*, Wydawnictwo Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2023.

² Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 r. (ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 18 lipca 1950 r.), Dz.U. 1952 Nr 2, poz. 9.

³ Polska była m.in. inicjatorem przyjęcia Konwencji o niestosowaniu przedawnienia wobec zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości, przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych dnia 26 listopada 1968 r., Dz.U. 1970 Nr 26, poz. 208.

⁴ Wyrok SN z 14 marca 2012 r., WA 39/11, LEX 1341745; wyrok SN z 17 lutego 2016 r., WA 16/15, LEX 2023428.

⁵ Zob. *Briefing w sprawie śledztwa dotyczącego napaści Rosji na Ukrainę*, <https://www.gov.pl/web/prokuratura-krajowa/briefing-w-sprawie-sledztwa-dotyczacego-napasci-rosji-na-ukraine> [dostęp: 25.11.2024].

sób umożliwiające prowadzenie skutecznych (pozwalających na oskarżenie konkretnych osób i wydanie wobec nich wyroków) postępowań karnych w sprawie zbrodni międzynarodowych, do których ścigania jest zobowiązana Polska. Niniejszy artykuł wskazuje, że tak nie jest. Regulacje dotyczące definicji zbrodni międzynarodowych i zasad wykonywania jurysdykcji wobec nich są niewystarczające. W pierwszej części artykułu wyjaśniono, że ściganie zbrodni międzynarodowych stanowi zobowiązanie międzynarodowoprawne Rzeczypospolitej i brak podejmowania działań na rzecz wykonania tego obowiązku wiąże się z odpowiedzialnością w prawie międzynarodowym. W drugiej skupiono się na zasygnalizowaniu braku penalizacji danych zbrodni międzynarodowych w polskim k.k. albo rozbieżności pomiędzy definicjami zbrodni międzynarodowych w prawie międzynarodowym a tymi przyjętymi w polskim k.k. W trzeciej przeanalizowano kwestie dopuszczalności wykonywania jurysdykcji przez sądy polskie nad zbrodniami międzynarodowymi popełnionymi poza terytorium państwa polskiego.

Efektywne ściganie zbrodni międzynarodowych przez polskie organy wymaga również wielu zmian co do procedury zbierania dowodów, organizacji pracy prokuratorów zajmujących się zbrodniami międzynarodowymi czy współpracy z organizacjami społeczeństwa obywatelskiego. Te kwestie jednak wychodzą poza ramy niniejszego artykułu⁶.

2. Obowiązek Rzeczypospolitej w zakresie ścigania zbrodni międzynarodowych

Polska jest stroną wielu umów międzynarodowych, jak np. konwencje genewskie o ochronie ofiar wojny z 1949 r.⁷ wraz z protokołami dodatkowymi z 1977 r.⁸, Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego z 1998 r.⁹, Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa z 1948 r., Konwencja

⁶ Zainteresowanych tymi zagadnieniami odsyłamy do P. Grzebyk, K. Kowalczevska, K. Kremens, H. Kuczyńska, K. Wierczyńska, *Efektywne ściganie zbrodni międzynarodowych w Polsce: konieczne zmiany w polskim systemie prawnym i w podejściu do międzynarodowego prawa karnego*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 2024, <https://hfhr.pl/publikacje/sciganie-zbrodni-miedzynarodowych> [dostęp: 25.11.2024].

⁷ Konwencje o ochronie ofiar wojny, podpisane w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r., Dz.U. 1956 Nr 38, poz. 171.

⁸ Protokoły dodatkowe do Konwencji genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r., dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół I) oraz dotyczący ochrony ofiar niemiedzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół II), sporządzone w Genewie dnia 8 czerwca 1977 r., Dz.U. 1992 Nr 41, poz. 175.

⁹ Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r., Dz.U. 2003 Nr 78, poz. 708.

w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania o zakazie stosowania tortur z 1984 r.¹⁰, które zobowiązują Polskę do kryminalizacji określonych czynów oraz ścigania ich sprawców. Ten obowiązek musi być respektowany, biorąc pod uwagę normy konstytucyjne, zgodnie z którymi „Rzeczpospolita Polska przestrzega wiążącego ją prawa międzynarodowego” (art. 9), a źródłami powszechnie obowiązującego prawa Rzeczypospolitej Polskiej są m.in. umowy międzynarodowe (art. 87), spośród których te ratyfikowane podlegają publikacji w Dzienniku Ustaw, a wówczas stanowią część krajowego porządku prawnego i są bezpośrednio stosowane, chyba że ich stosowanie jest uzależnione od wydania ustawy (art. 91 ust. 1 Konstytucji)¹¹.

Wyżej wspomniane umowy wymagały wydania odpowiednich przepisów w prawie krajowym. Umowy międzynarodowe określają bowiem, jakie działania czy zaniechania są kryminalizowane, ale nie ustanawiają sankcji karnych. Tym samym w myśl zasady *nullum crimen sine poena*, aby polskie organy mogły ścigać określone naruszenia prawa międzynarodowego, polski ustawodawca najpierw musi określić sankcję karną z tytułu ich popełnienia. Przykładowo więc: art. 49 ust. 1 KG I wskazuje, że strony muszą wydać „niezbędne przepisy ustawodawcze w celu ustalenia odpowiednich sankcji karnych w stosunku do osób, które popełniły albo wydały rozkaz popełnienia jakiegokolwiek z ciężkich naruszeń niniejszej Konwencji [...]”¹².

Polski ustawodawca, kreśląc ramy penalizacji, musi uwzględniać zarówno standardy traktatowe (w tym z zakresu praw człowieka, jak np. zakaz karania bez podstawy karnej, w tym zakaz stosowania prawa o charakterze retroaktywnym¹³, będące również standardami konstytucyjnymi), jak i prawa zwyczajowego czy ogólnych zasad prawa. Natomiast sądy przy interpretacji przepisów odnoszących się do prawa międzynarodowego powinny uwzględniać

¹⁰ Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 10 grudnia 1984 r., Dz.U. 1989 Nr 63, poz. 378.

¹¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997 Nr 78, poz. 483.

¹² Por. też art. V Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, uchwalonej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 r. (ratyfikowanej zgodnie z ustawą z dnia 18 lipca 1950 r.), Dz.U. 1952 Nr 2, poz. 9; art. 6 Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 10 grudnia 1984 r., Dz.U. 1989 Nr 63, poz. 378.

¹³ Np. art. 15 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych otwartego do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r., Dz.U. 1977 Nr 38, poz. 167; art. 7 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzonej w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmienionej następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełnionej Protokołem nr 2, Dz.U. 1993 Nr 61, poz. 284.

orzecznictwo oraz doktrynę międzynarodową¹⁴. Niezgodność prawa krajowego z prawem międzynarodowym nie uzasadnia naruszenia prawa międzynarodowego przez dane państwo (niewykonywania zobowiązań międzynarodowych) i wiąże się z odpowiedzialnością międzynarodową państwa¹⁵.

Jeśli chodzi o samo ściganie zbrodni międzynarodowych, to przywołane wyżej traktaty wyraźnie wskazują, że państwa powinny poszukiwać osobę podejrzaną o zbrodnie w celu pociągnięcia jej do odpowiedzialności przed własnymi sądami bez względu na obywatelstwo tej osoby¹⁶. Z tego obowiązku dane państwo może się zwolnić wyłącznie przez wydanie danej osoby do osądzenia przez inne państwo albo przez przekazanie jej do osądzenia przez międzynarodowy trybunał (zasada *aut iudicare aut dedere*)¹⁷. Taki obowiązek z pewnością istnieje w przypadku zbrodni ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości, zbrodni wojennych oraz zbrodni przeciwko Narodom Zjednoczonym i ich personelowi, co podkreśliła Komisja Prawa Międzynarodowego np. w art. 8 kodeksu zbrodni przeciwko pokojowi i bezpieczeństwu ludzkości¹⁸. Również w preambule Statutu MTK podkreślono, że „najpoważniejsze zbrodnie wagi międzynarodowej nie mogą pozostać bezkarne oraz że ich skuteczne ściganie musi zostać zapewnione poprzez podjęcie odpowiednich działań zarówno przez poszczególne państwa, jak i poprzez wzmocnienie współpracy międzynarodowej”. Jednocześnie w preambule jasno wskazano, że „obowiązkiem każdego Państwa jest wykonywanie jurysdykcji karnej w stosunku do osób odpowiedzialnych za zbrodnie międzynarodowe”. Sama zresztą konstrukcja MTK opiera się na zasadzie komplementarności, co oznacza, że trybunał prowadzi postępowanie tylko wtedy, kiedy sądy krajowe nie chcą, nie mogą osądzić sprawy albo z jakichkolwiek innych względów są bezczynne¹⁹. Tym samym Statut MTK jasno wskazuje, że ciężar ścigania zbrodniarzy międzynarodowych przede wszystkim spoczywa na organach krajowych, a nie na MTK. Stąd też według

¹⁴ Zob. art. 38 ust. 1, Dz.U. 1947 Nr 23, poz. 90.

¹⁵ Zob. np. art. 27 Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów sporządzonej w Wiedniu dnia 23 maja 1969 r., Dz.U. 1990 Nr 74, poz. 439; art. 3 Artykułów Komisji Prawa Międzynarodowego dotyczących odpowiedzialności państw za czyny niezgodne z prawem międzynarodowym A/56/10 z 23 kwietnia–1 czerwca oraz 2 lipca–10 sierpnia 2001 r.

¹⁶ Zob. np. art. 49 KG I; art. IV i VI Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, uchwalonej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 r. (ratyfikowanej zgodnie z ustawą z dnia 18 lipca 1950 r.), Dz.U. 1952 Nr 2, poz. 9.

¹⁷ Raport KPM A/69/10 z 5 maja–6 czerwca oraz 7 lipca–8 sierpnia 2014 r.

¹⁸ Raport KPM A/74/10 z 29 kwietnia–7 czerwca oraz 8 lipca–9 sierpnia 2019 r.; zob. również rezolucja Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych 177 (II) z dnia 29 lipca 1950 r. w sprawie zasad norymberskich, A/RES/177(II).

¹⁹ Zob. art. 1 i 17 Statutu MTK, także szeroko: K. Wierczyńska, *Przesłanki dopuszczalności wykonywania jurysdykcji przez Międzynarodowy Trybunał Karny*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2016.

obecnie obowiązującej polityki Biura Prokuratora MTK ma przede wszystkim wspierać państwa w wykonywaniu jurysdykcji, włączając w to szersze stosowanie jurysdykcji uniwersalnej²⁰. Trybunał ma być więc rodzajem hubu (centrum) sprawiedliwości międzynarodowej, służącym radą, wsparciem technicznym i eksperckim dla państw i innych instytucji międzynarodowych.

Jedyna wątpliwość co do rzeczywistego obowiązku państw w zakresie ścigania głównych (*core*) zbrodni międzynarodowych dotyczy zbrodni agresji. Zgodnie z przywołanym art. 8 kodeksu KPM zbrodni przeciwko pokojowi i bezpieczeństwu ludzkości oraz przyjętymi wyjaśnieniami do poprawek w sprawie zbrodni agresji do Statutu MTK²¹ państwo nie musi ścigać winnych dokonania zbrodni agresji, w szczególności gdy sprawcy nie są jego obywatelami. Niemniej jednak trzeba uwzględnić, że zakazy dokonywania zbrodni agresji i innych najpoważniejszych zbrodni międzynarodowych stanowią normy peremptoryjne (*ius cogens*)²², a tym samym w przypadku poważnych naruszeń tego typu norm zarówno wszystkie państwa, jak i organizacje międzynarodowe mają obowiązek podjąć działania na rzecz powstrzymania tego typu naruszeń i nieuznawania za legalną sytuacji wytworzonej w wyniku takich naruszeń²³. Oczywistym przykładem działań na rzecz powstrzymania naruszeń norm dotyczących zakazu dokonywania zbrodni międzynarodowych jest ściganie ich sprawców w celu ich osądzenia i tym samym prewencja ogólna oraz indywidualna.

Niewywiązanie się z obowiązku penalizacji zbrodni międzynarodowych oraz ich ścigania wiąże się z odpowiedzialnością międzynarodowoprawną i ewentualnymi roszczeniami o zaprzestanie danego naruszenia, zapewnienie, że nie dojdzie do niego w przyszłości i ewentualne wypłacenie pełnych reparacji.

Pojawia się jednak pytanie, czy rzeczywiście taką odpowiedzialność będzie można wyegzekwować od państwa polskiego przed sądami międzynarodowymi, w tym przed Międzynarodowym Trybunałem Sprawiedliwości. Po pierwsze,

²⁰ *Policy on Complementarity and Cooperation*, Biuro Prokuratora MTK, Haga 2024, <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-04/2024-comp-policy-eng.pdf> [dostęp: 25.11.2024].

²¹ Zob. poprawki do Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego, sporządzonego w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r., przyjęte podczas konferencji rewizyjnej w Kampali (rezolucje nr 5 i 6) w dniach 10 i 11 czerwca 2010 r., Dz.U. 2018, poz. 1753.

²² Zob. art. 53 Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów oraz Raport KPM A/77/10 z 18 kwietnia–3 czerwca oraz 5 lipca–5 sierpnia 2022 r.

²³ W art. 41 Artykułów KPM dotyczących odpowiedzialności za czyny niezgodne z prawem międzynarodowym. Dodatkowo zob. również art. 1 KG i PD I, które wskazują, że państwa mają nie tylko przestrzegać zobowiązań zawartych w tych traktatach, lecz także zapewnić ich przestrzeganie, co można interpretować jako konieczność reakcji na naruszenia ze strony państw trzecich i ich obywateli, zob. J.-M. Henckaerts, *Respect for the convention*, [w:] *Commentary on the First Geneva Convention: Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field*, International Committee of the Red Cross Cambridge University Press, Cambridge 2016, § 146, <https://doi.org/10.1017/9781316755709>.

trzeba zaznaczyć, że zaniedbania co do penalizacji i ścigania zbrodni międzynarodowych mogą wiązać się z naruszeniem wielu praw człowieka, takich jak prawo do życia (w związku z niemożnością wyjaśnienia okoliczności śmierci ofiary), zakaz nieludzkiego lub poniżającego traktowania (w związku z uniemożliwieniem dochodzenia sprawiedliwości), zakaz karania bez podstawy karnej (w związku z niejasnymi regulacjami prawa krajowego co do zakresu penalizacji zbrodni międzynarodowych) lub prawo do skutecznego środka odwoławczego (w przypadku niemożności wyegzekwowania odpowiedzialności urzędników państwowych, którzy uczestniczyli w zbrodniach). Skoro Polska jest stroną EKPC oraz pierwszego protokołu do MPPOiP, to nie można wykluczyć skarg zarówno indywidualnych, jak i międzypaństwowych przeciwko Polsce w związku z danymi naruszeniami związanymi z brakiem penalizacji czy ścigania zbrodni międzynarodowych.

Po drugie, zakazy popełniania zbrodni wojennych, zbrodni przeciwko ludzkości, zbrodni ludobójstwa, zbrodni agresji, a także takich zbrodni jak tortury czy niewolnictwo są uznawane za normy *erga omnes*, co oznacza, że są zobowiązaniami wobec całej społeczności międzynarodowej, a ich przestrzeganie leży w interesie prawnym wszystkich państw. Tym samym nie można wykluczyć rozpoczęcia postępowań przeciwko Polsce w związku z niewywiązywaniem się przez nią z zobowiązań wynikających z prawa międzynarodowego, a dotyczących zbrodni międzynarodowych, biorąc pod uwagę nie tylko klauzulę sądową z Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa (art. IX)²⁴, lecz także złożoną przez Polskę deklarację fakultatywną co do obowiązkowej jurysdykcji Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości. Deklaracja ta nie wyklucza spraw dotyczących obowiązków państwa polskiego związanych ze zbrodniami międzynarodowymi²⁵. A biorąc pod uwagę uznanie przez MTS *locus standi* wszystkich państw w przypadku naruszenia normy o charakterze *erga omnes*²⁶, Polska musi być przygotowana na złożenie wniosku przez inne państwa, niekoniecznie bezpośrednio/specjalnie dotknięte danym naruszeniem²⁷.

²⁴ Polska ratyfikując Konwencję w sprawie tortur, złożyła zastrzeżenie, na mocy którego wyłączyła jurysdykcję MTS co do skarg w oparciu o tę konwencję.

²⁵ Wszystkie deklaracje fakultatywne są dostępne na: *Declarations recognizing the jurisdiction of the Court as compulsory*, <https://www.icj-cij.org/index.php/declarations> [dostęp: 25.11.2024].

²⁶ Wyrok MTS z 22 lipca 2022 r., *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (The Gambia v. Myanmar: 7 States intervening)*, I.C.J. Reports 2022, s. 477, 516, § 108.

²⁷ W ostatnim czasie postępowania przed MTS były inicjowane przez państwa, które nie były bezpośrednio dotknięte naruszeniami, jak w przypadku sprawy *Gambia p. Mjanma* opartej na Konwencji w sprawie ludobójstwa czy sprawy *Kanada oraz Holandia p. Syria* na podstawie Konwencji o zakazie stosowania tortur.

3. Penalizacja zbrodni międzynarodowych

Skuteczne ściganie zbrodni międzynarodowych w prawie krajowym uzależnione jest m.in. od zakresu i sposobu penalizacji określonych zachowań stanowiących zbrodnie międzynarodowe. Aby polskie sądy mogły skutecznie osądzać zbrodnie międzynarodowe, konieczne jest dostosowanie zakresu penalizacji i definicji zbrodni międzynarodowych z polskiego kodeksu karnego do zobowiązań międzynarodowych. Kwestii tej dotyczą w szczególności regulacje zawarte w rozdziale XVI k.k., przy czym należy odnotować, że kodeks karny nie wymienia wprost ani typu przestępstwa ludobójstwa (art. 118 k.k.), ani zbrodni przeciwko ludzkości (art. 118a k.k.) czy nawet zbrodni wojennych (art. 122 i n. k.k.)²⁸. Sytuację komplikuje to, że choć ustawodawca w rozdziale XVI umieścił zbrodnie, które w prawie międzynarodowym są charakteryzowane jako zbrodnie prawa międzynarodowego, to nie traktuje się ich jako zbrodni w myśl postanowień art. 7 § 2 k.k., skoro w niektórych przypadkach są sankcjonowane jako czyny zabronione o charakterze występków. W rezultacie może to skutkować tym, że niektóre zbrodnie międzynarodowe są zagrożone niedostatecznie wysoką karą, ale – co ważniejsze – kwalifikowanie zbrodni międzynarodowych jako występków zaprzecza ich szczególnej pozycji w prawie międzynarodowym jako zbrodni będących zagrożeniem dla całej społeczności międzynarodowej i w związku z tym wymagających zastosowania szczególnych sankcji karnych. Bez zmiany paradygmatu, na którym opiera się polski ustawodawca, a zatem bez uznania, że zbrodnie międzynarodowe muszą być w prawie krajowym karane jak zbrodnie, do których odnosi się art. 7 § 2 k.k., nie będzie możliwe skutecznie ściganie tych zbrodni, odzwierciedlające ich poważny charakter i stopień zagrożenia, które niosą dla Polski jako członka społeczności międzynarodowej.

Aby wskazać, które regulacje wymagają zmian w celu zapewnienia skutecznego ścigania i osądzania zbrodni międzynarodowych, analiza obejmie jako główny punkt odniesienia regulacje zawarte w Statucie MTK. Polska ratyfikowała tę umowę międzynarodową już jesienią 2001 r. i zobowiązała się do ścigania zbrodni międzynarodowych objętych regulacjami statutu (tj. agresji, ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości i zbrodni wojennych). Tym samym krajowe regulacje powinny pozwalać na wszczęcie i prowadzenie postępowań obejmujących ściganie popełnienia tych zbrodni międzynarodowych, włączając w to wymierzenie kary przewidzianej za popełnienie zbrodni.

²⁸ Szeroko zob. P. Grzebyk, K. Kowalczevska, K. Kremens, H. Kuczyńska, K. Wierczyńska, *Efektywne ściganie zbrodni...*, s. 17.

Przeszkodami w osiągnięciu tego celu są:

- a) niedostateczna precyzja krajowych regulacji;
- b) nieadekwatne potraktowanie elementów zbrodni międzynarodowych przez ustawodawcę, często pomijające znamiona zbrodni określone w prawie międzynarodowym;
- c) całkowity brak regulacji skutkujący co do niektórych typów zbrodni niedostateczną implementacją zobowiązań międzynarodowych do krajowego porządku prawnego²⁹;
- d) oraz wspomniane już nieadekwatne zagrożenie karą, co wynika z tego, że czyny mieszczące się w definicjach zbrodni międzynarodowych uregulowanych w k.k. są w dużej mierze karane jako występki.

Jak wskazano wyżej, definicje zbrodni międzynarodowych, uznane w prawie międzynarodowym, w polskim k.k. nie są dostatecznie precyzyjnie odzwierciedlone. Biorąc pod uwagę chociażby definicję zbrodni agresji (art. 117 k.k.), wskazać należy, że jej obecna treść odbiega od definicji ze Statutu MTK, mimo że Polska jest stroną poprawki wprowadzającej definicję agresji do Statutu. Ta poprawka obowiązuje od 2018 r. i od tego czasu nie wprowadzono do kodeksu nowych regulacji w tym zakresie³⁰.

Wątpliwości budzi także treść definicji ludobójstwa (art. 118 k.k.), która odbiega od definicji z art. II konwencji z 1948 r. W k.k. pominięto np. jeden z kluczowych elementów zbrodni – a mianowicie „zamiar wyniszczenia grupy w całości lub części” – zastępując go frazą „kto w celu”. Działania „w celu” w polskim k.k. dotyczą czynów popełnionych w zamiarze bezpośrednim, przyjęcie zaś sformułowania o działaniu „w zamiarze” oznaczałoby także zaakceptowanie działania sprawcy w zamiarze ewentualnym. W rezultacie mielibyśmy z jednej strony do czynienia z regulacją mocno rozszerzającą zakres obecnej strony podmiotowej, ale z drugiej strony takie rozszerzenie nie jest niezgodne z prawem międzynarodowym. Zarówno wyroki sądów międzynarodowych, jak i doktryna podkreślają, że zbrodnia ludobójstwa może być popełniona w zamiarze ewentualnym³¹.

²⁹ Nie jest to tylko problem regulacji mających odzwierciedlać regulacje Statutu MTK, szeroko: J. Markiewicz-Stanny, *Międzynarodowe zobowiązania Polski w zakresie zakazu niewolnictwa, poddaństwa i handlu istotami ludzkimi*, „Prokuratura i Prawo” 2012, nr 7–8, s. 160–180.

³⁰ Pytanie, które należałoby zadać, dotyczy tego, czy rzeczywiście polski ustawodawca powinien kopiować definicję ze Statutu MTK, która czyni z tej zbrodni *leadership crime*, czy powinien przyjąć inne założenia, wprowadzając nową definicję, opartą na prawie międzynarodowym, ale np. rozszerzając krąg podmiotów, których ta zbrodnia może dotyczyć.

³¹ Wyrok MTK ds. byłej Jugosławii z 2 sierpnia 2001 r., IT-98-33, *Prosecutor p. Krstić*, § 633 i n., <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/2001/en/40159> [dostęp: 25.11.2024]; wyrok MTK ds. byłej Jugosławii z 31 lipca 2003 r., IT-97-24-T, *Prosecutor p. Milomir Stakić*, § 587,

Inną kwestią jest natomiast zakres grup chronionych wymienionych w art. 118 k.k. W polskim kodeksie rozszerzono zakres grup chronionych³² i ochroną objęto nie tylko grupę rasową, etniczną, narodową (jak w konwencji); konwencyjną grupę religijną zastąpiono grupą wyznaniową i dodano także dwie dodatkowe grupy podlegające ochronie w myśl przepisów polskiego kodeksu, tj. polityczną i grupę o określonym światopoglądzie. O ile intencja ustawodawcy jest jasna i dążył on do tego, żeby objąć jak najwięcej grup ochroną, o tyle nie mniej istotne pozostaje, że ma to znaczenie jedynie w postępowaniach przed sądami krajowymi.

Te jednak mogą też stać przed dylematem, czy powinny kierować się np. szerszą definicją ludobójstwa z art. 118 k.k. czy może węższą definicją z Konwencji w sprawie ludobójstwa z 1948 r. Jak wskazujemy wyżej, art. 91 ust. 2 Konstytucji RP stanowi: „Umowa międzynarodowa ratyfikowana za uprzednią zgodą wyrażoną w ustawie ma pierwszeństwo przed ustawą, jeżeli ustawy tej nie da się pogodzić z umową”. Wynika z tego, że elementy dodane do definicji zbrodni w prawie krajowym nie poddają się regulacjom dotyczącym choćby jurysdykcji uniwersalnej. W zakresie, w jakim te definicje odbiegają od definicji międzynarodowych, nie mogą być uważane za odzwierciedlenie definicji zbrodni międzynarodowych.

Ponadto problemem jest także nieadekwatne potraktowanie elementów zbrodni międzynarodowych przez ustawodawcę, czego odzwierciedleniem jest definicja zbrodni przeciwko ludzkości uregulowana w art. 118a k.k.³³ Przed

<https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/2003/en/40192> [dostęp: 25.11.2024]; O. Triffterer, *Genocide, its particular intent to destroy in whole or in the part the group as such*, „Leiden Journal of International Law” 2001, nr 14, s. 399, <https://doi.org/10.1017/S0922156501000206>; K. Ambos, *What does ‘intent to destroy’ in genocide mean?*, „International Review of a Red Cross” 2009, nr 91, s. 840, <https://doi.org/10.1017/S1816383110000056>; K. Wierczyńska, *Pojęcie ludobójstwa w kontekście orzecznictwa międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2010, s. 77 i n. oraz cytowana tam literatura.

³² Nie jest to zresztą niespotykane zachowanie, wiele państw wprowadziło zmiany do definicji ludobójstwa w kontekście rozszerzenia zakresu grup chronionych. Pisze o tym np. T. Hoffmann, *The crime of genocide in its (nearly) infinite domestic variety*, [w:] M. Odello, P. Łubiński (red.), *The Concept of Genocide in International Criminal Law*, Routledge, Londyn 2020, s. 67–97; zob. też J. Zilinskas, *Broadening the concept of genocide in Lithuania’s criminal law and the principle of ‘nullum crimen sine lege’*, „Jurisprudencija” [Jurisprudence]” 2009, t. 118, nr 4, s. 333–348.

³³ Warto zwrócić uwagę na toczącą się dyskusję dotyczącą dwóch definicji zbrodni przeciwko ludzkości w polskim prawie – jednej z k.k., a drugiej z ustawy z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, t.j. Dz.U. 2023, poz. 102; zob. P. Grzebyk, *Amendments of January 2018 to the Act on the Institute of National Remembrance – Commission for the Prosecution of Crimes against the Polish Nation in Light of International Law*, „Polish Yearbook of International Law” 2017, nr 37, s. 287–300, <https://doi.org/10.7420/pyil2017o>; K. Wierczyńska, *Act of 18 December 1998 on the Institute of National Remembrance – Commission for the prosecution of crimes against the Polish Nation as a ground for prosecution of crimes against humanity, war crimes and crimes against peace*, „Polish Yearbook of International Law” 2017, nr 37, s. 275–286, <https://doi.org/10.7420/>

analizą elementów polskiej definicji przeniesionej do kodeksu warto zwrócić uwagę na elementy definicji w Statucie MTK³⁴. Zbrodnią przeciwko ludzkości w myśl jego postanowień są czyny popełnione „w ramach rozległego lub systematycznego, świadomego ataku skierowanego przeciwko ludności cywilnej”. Dość powiedzieć, że polska definicja z art. 118a pomija wszystkie te elementy definicji (czyli znamiona konstytutywne tej zbrodni), koncentrując się na udziale „w masowym zamachu lub choćby w jednym z powtarzających się zamachów skierowanych przeciwko grupie ludności podjętych w celu wykonania lub wsparcia polityki państwa lub organizacji”. Abstrahując od sensu użycia określeń „zamach” zamiast „atak”, „masowy” zamiast „rozległy”, „powtarzający” się zamiast „systematyczny”, najwięcej wątpliwości budzi zastąpienie „grupy cywilnej” frazą „grupa ludności”³⁵. Zbrodnie przeciwko ludzkości – od początku rozwoju definicji tej zbrodni (od Karty Norymberskiej³⁶, przez statuty trybunałów *ad hoc* – jugosłowiańskiego³⁷ i rwandyjskiego³⁸, do Statutu MTK) – zawsze miały za zadanie ochronę ludności cywilnej, czyli ludności, która nie bierze stale udziału w działaniach zbrojnych jako członkowie sił zbrojnych czy grup zbrojnych³⁹. Natomiast grupa ludności to grupa, w której skład mogą wchodzić wszyscy, włącznie z kombatanami, osobami biorącymi udział w konflikcie zbrojnym. Niestety, rozbieżności w nazewnictwie i zakresie normy sankcjonowanej utrudniają stosowanie orzecznictwa międzynarodowych trybunałów karnych w odniesieniu do tych zbrodni.

pyil2017n. Problem nieudolności polskiego ustawodawcy w zakresie przeniesienia definicji zbrodni przeciwko ludzkości do kodeksu rozwija T. Gardocka, *Międzynarodowy Trybunał Karny a prawo polskie*, „Themis Polska Nova” 2007, t. 1, nr 1, s. 211–217.

³⁴ Tę samą definicję przeniesiono do projektu konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni przeciwko ludzkości, zob. Draft articles on Prevention and Punishment of Crimes Against Humanity A/74/10 z 2019 r., https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/7_7_2019.pdf [dostęp: 4.12.2024].

³⁵ P. Grzebyk, *Komentarz do art. 118a*, [w:] M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz. Art. 117–221*, t. 2, C.H. Beck, Warszawa 2023, s. 24.

³⁶ Porozumienie międzynarodowe w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej, podpisane w Londynie dnia 8 sierpnia 1945 r., Dz.U. 1947 Nr 63, poz. 367.

³⁷ Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego ds. Zbrodni w Byłej Jugosławii, https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf [dostęp: 20.11.2024].

³⁸ Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego ds. Zbrodni w Rwandzie, https://legal.un.org/avl/pdf/ha/ictr_ef.pdf [dostęp: 20.11.2024].

³⁹ Np. Międzynarodowy Trybunał Karny wprost powiedział: „The expression »civilian population« denotes civilians as opposed to »members of armed forces and other legitimate combatants«” – wyrok MTK z 7 marca 2014 r., ICC-01/04-01/07, *Prosecutor p. German Katanga*, s. 1102–1105 i cytowane tam orzeczenia, <https://www.legal-tools.org/doc/f74b4f/> [dostęp: 20.11.2024]; podobnie zob. decyzja MTK z 15 czerwca 2009 r., ICC-01/05-01/08, *Prosecutor p. Jean-Pierre Bemba Gombo*, § 78, <https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/05-01/08-1386> [dostęp: 20.11.2024].

Oprócz sposobu sformułowania *chapeau* definicji zbrodni przeciwko ludzkości wątpliwości co do ich uregulowania budzą także zachowania sprawcze stanowiące znamiona poszczególnych typów zbrodni przeciwko ludzkości – postanowienia są niekiedy zdawkowe, niedostateczne, nieprecyzyjne. Tytułem przykładu można wskazać uregulowanie będące odpowiednikiem wymienionych w statucie wymuszonych zaginięć. W Statucie MTK wskazano, że chodzi o „zatrzymanie, aresztowanie lub porwanie osób przez Państwo lub organizację polityczną lub z ich upoważnienia, przy ich poparciu lub milczącej zgodzie, a następnie odmowę przyznania faktu tego pozbawienia wolności lub odmowę przekazania informacji dotyczących losu i miejsca pobytu tych ludzi, z zamiarem pozbawienia ich ochrony prawnej przez dłuższy okres czasu”. Polski odpowiednik tej regulacji stanowi: „[Kto] pozbawia osobę wolności i odmawia udzielenia informacji dotyczących tej osoby lub miejsca jej pobytu lub przekazuje nieprawdziwe informacje dotyczące tej osoby lub miejsca jej pobytu, w zamiarze pozbawienia takiej osoby ochrony prawnej przez dłuższy okres”. Wyraźnie widać, że regulacja umieszczona w k.k. jest nie dość precyzyjna, ponieważ odnosząc się tylko do pozbawienia wolności, dotyczy innego zakresu i innych czynności sprawczych niż ta umieszczona w Statucie. Dodatkowo międzynarodowa Konwencja w sprawie ochrony wszystkich osób przed wymuszonym zaginięciem, którą Polska zdecydowała się ratyfikować⁴⁰, definiuje wymuszone zaginięcia w ten sam sposób co postanowienia Statutu MTK. Wydaje się więc konieczna zmiana regulacji w polskim k.k., aby ujednoczyć te definicje i uczynić zadość międzynarodowym zobowiązaniom. Przykład tej definicji nie jest odosobniony, większość regulacji zachowań sprawczych stanowiących znamiona poszczególnych typów zbrodni przeciwko ludzkości w polskim k.k. wymaga ingerencji prawodawcy⁴¹. Jest to konieczne w szczególności po to, aby można skutecznie ścigać takie zbrodnie na podstawie zasady jurysdykcji uniwersalnej.

Innym problemem jest to, że Polska ratyfikowała większość umów międzynarodowych dotyczących zbrodni, jednak nie zapewniła właściwej penalizacji wielu z nich w k.k.⁴². Tym samym tortury są penalizowane (jako zbrodnia

⁴⁰ Zob. *Polska ratyfikuje Konwencję ONZ o wymuszonych zaginięciach*, <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/polska-ratyfikuje-konwencje-onz-o-wymuszonych-zaginięciach> [dostęp: 20.11.2024].

⁴¹ Szerzej: P. Grzebyk, K. Kowalczevska, K. Kremens, H. Kuczyńska, K. Wierczyńska, *Efektywne ściganie zbrodni...*, s. 39 i n.

⁴² Polska jest stroną Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nie-ludzkiego lub poniżającego traktowania albo karanía, przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 10 grudnia 1984 r., Dz.U. 1989 Nr 63, poz. 378. Polska jest także stroną kilku konwencji dotyczących niewolnictwa, np. Konwencji w sprawie niewolnictwa podpisanej w Genewie dnia 25 września 1926 r., Dz.U. 1931 Nr 4, poz. 21; Uzupełniającej Konwencji w sprawie zniesienia niewolnictwa, handlu niewolnikami oraz instytucji i praktyk zbliżonych do niewolnictwa, podpisanej w Genewie dnia 7 września 1956 r., Dz.U. 1963 Nr 33, poz. 185.

przeciwko ludzkości), tylko gdy są elementem masowego lub powtarzającego się zamachu, ale nie jako odrębny typ zbrodni międzynarodowej. Podobnie jest w przypadku niewolnictwa. Zbrodni apartheidu jako osobnego typu przestępstwa w ogóle polski k.k. nie przewiduje, mimo że Polska jest stroną międzynarodowej Konwencji o zwalczaniu i karaniu zbrodni apartheidu⁴³ i Statutu MTK, który wśród zbrodni przeciwko ludzkości sytuje apartheid. Brak takiej regulacji oznacza, że w przypadku, gdyby w Polsce ukrywała się osoba podejrzewana o popełnienie zbrodni apartheidu czy już skazana za taką zbrodnię w innym kraju, mógłby powstać problem przy próbie wydania na podstawie nakazu aresztowania z powodu braku podwójnej karalności czynu. Dopuszczalne byłoby jej wydanie, jedynie gdyby uznać, że zarzucane (przypisane) przestępstwo można zakwalifikować z innego przepisu umożliwiającego realizację wniosku ekstradycyjnego.

W rozdziale XVI k.k. niektóre czyny ze względu na zagrożenie karą można zakwalifikować zarówno jako zbrodnie (np. art. 117 § 1: „Kto wszczyna lub prowadzi wojnę napastniczą, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 12 albo karze dożywotniego pozbawienia wolności”), jak i występki (np. art. 117 § 3: „Kto publicznie nawołuje do wszczęcia wojny napastniczej lub publicznie pochwała wszczęcie lub prowadzenie takiej wojny, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5”). Trudno się zgodzić z zaproponowanym przez ustawodawcę rozwiązaniem, ponieważ możemy mieć do czynienia z sytuacją, kiedy typy przestępstw określanych jako „zbrodnie międzynarodowe” będą zakwalifikowane w ustawie polskiej jako występki w związku z wysokością zagrożenia karą pozbawienia wolności. W praktyce oznacza to, że czyny, które na gruncie prawa międzynarodowego są charakteryzowane jako takie, które godzą w interes całej społeczności międzynarodowej przez swoją wagę czy masowy i systematyczny charakter, i nie podlegają przedawnieniu, pod rządami obecnych krajowych regulacji są zagrożone karą, która nie tylko nie oddaje ich poważnego charakteru jako zbrodni międzynarodowych, lecz także stoi w sprzeczności chociażby z celami międzynarodowego wymiaru sprawiedliwości czy samego prawa karnego⁴⁴. Ani bowiem nie odstrasza sprawcy, ani nie zapobiega zbrodniom czy nie wynagradza krzywd ofiarom. Wydaje się, że zbrodnie międzynarodowe wymagają specjalnego reżimu, jeśli chodzi o ich sankcjonowanie, a nie tego stosowanego dla przestępstw pospolitych.

⁴³ Międzynarodowa konwencja o zwalczaniu i karaniu zbrodni apartheidu, przyjęta dnia 30 listopada 1973 r. rezolucją 3068 (XXVIII) Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych, Dz.U. 1976 Nr 32, poz. 186.

⁴⁴ A. Keller, *Punishment for Violations of International Criminal Law: An Analysis of Sentencing at the ICTY and ICTR*, „Indiana International & Comparative Law Review” 2001, nr 12, s. 57.

Innym przykładem jest unormowanie z art. 126a k.k., który stanowi, że „kto publicznie nawołuje do popełnienia czynu określonego w art. 118, 118a, 119 § 1, art. 120–125 k.k. lub publicznie pochwała popełnienie czynu określonego w tych przepisach, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5”. Jest to regulacja dotycząca nawoływania do popełnienia zbrodni, np. ludobójstwa. Niewątpliwie jak na czyn uznawany za jedną z najpoważniejszych zbrodni międzynarodowych zagrożenie karą za nawoływanie do niego jest rażąco niskie, trudno też uznać, że przewidywane kary odstraszą ewentualnego sprawcę od podejmowania „wysiłku nawoływania” do zbrodni. W końcu należy też zadać pytanie o ekonomię procesu. Czy warto prowadzić szeroko zakrojony proces karny – dotyczący np. nawoływania do ludobójstwa – po to, by skazać sprawcę na trzy miesiące pozbawienia wolności?

Dyskusyjna jest także dyferencjacja kar w ramach danego typu zbrodni. Przykładem są regulacje z art. 118 k.k. dotyczące sankcjonowania zbrodni ludobójstwa. Osoby dopuszczające się „zabójstwa albo powodujące ciężki uszczerbek na zdrowiu osoby należącej do grupy chronionej” mają podlegać karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 12 albo karze dożywotniego pozbawienia wolności, a „osoby stwarzające dla osób należących do grupy chronionej warunki życia grożące biologicznym wyniszczeniem, stosujące środki mające służyć do wstrzymania urodzeń w obrębie grupy lub przymusowo odbierające dzieci osobom do niej należącym” podlegają karze pozbawienia wolności od lat 5 do 25. Wobec faktu, że każde ludobójstwo ma prowadzić do wyniszczenia grupy w całości lub części (niezależnie od stosowanych metod wobec grupy chronionej), należy postulować ujednoczenie ustawowego wymiaru kary, bo nic nie uzasadnia innego traktowania tych czynów.

4. Jurysdykcja nad zbrodniami międzynarodowymi

Ściganie zbrodni międzynarodowych popełnionych poza granicami RP jest możliwe jedynie wtedy, gdy sądy polskie mają jurysdykcję wynikającą obecnie z przepisów rozdziału XIII k.k. Podstawową zasadą jest zasada terytorialności, jednak możliwe jest także ściganie przestępstw popełnionych poza terytorium RP na podstawie zasad jurysdykcji eksterytorialnej. Sądy polskie mają jurysdykcję w sprawie czynów, których dopuszczono się poza granicami RP, wówczas gdy zbrodnie międzynarodowe popełnił obywatel polski (art. 109 k.k., zasada narodowości podmiotowej), gdy cudzoziemiec popełnił za granicą czyn zabroniony skierowany przeciwko interesom RP, obywatela polskiego, polskiej

osoby prawnej lub polskiej jednostki organizacyjnej niemającej osobowości prawnej oraz do cudzoziemca, który popełnił za granicą przestępstwo o charakterze terrorystycznym (art. 110 § 1 i 2 k.k., zasada ochronna ograniczona). W tych dwóch przypadkach warunkiem odpowiedzialności za czyn popełniony za granicą jest uznanie takiego czynu za przestępstwo również przez ustawę obowiązującą w miejscu jego popełnienia (zasada podwójnej karalności, art. 111 § 1 k.k.). Niezależnie od przepisów obowiązujących w miejscu popełnienia czynu zabronionego ustawę karną polską stosuje się do obywatela polskiego oraz cudzoziemca w razie popełnienia przestępstwa przeciwko określonym istotnym dobrom prawnym RP (zasada ochronna nieograniczona, art. 112 k.k.).

Natomiast w art. 113 k.k. została ujęta jurysdykcja uniwersalna. Zgodnie z tym przepisem: „Niezależnie od przepisów obowiązujących w miejscu popełnienia przestępstwa, ustawę karną polską stosuje się do obywatela polskiego oraz cudzoziemca, którego nie postanowiono wydać, w razie popełnienia przez niego za granicą przestępstwa, do którego ścigania Rzeczpospolita Polska jest zobowiązana na mocy umowy międzynarodowej, lub przestępstwa określonego w Rzymskim Statucie Międzynarodowego Trybunału Karnego, sporządzonym w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r. (Dz.U. 2003 r. Nr 78, poz. 708 oraz z 2018 r., poz. 1753)”. Jest to przepis blankietowy, odsyłający do określonych źródeł prawa międzynarodowego, czyli wiążących Rzeczpospolitą umów, które obejmują zakresem najpoważniejsze zbrodnie międzynarodowe⁴⁵. Jednak pomimo tego, że to prawo międzynarodowe jest źródłem obowiązku ścigania, odpowiednie normy sankcjonowane i sankcjonujące powinny zostać zawarte w ustawie polskiej – do tego bowiem prawo międzynarodowe zobowiązuje⁴⁶.

Wykładnia normy zawartej w art. 113 k.k. była w doktrynie do tej pory dokonywana w ten sam sposób jak na gruncie poprzednich kodeksów karnych z lat 1932 i 1969. Część przedstawicieli dogmatyki prawa karnego również na gruncie obecnego stanu prawnego uznaje, że zasada jurysdykcji uniwersalnej może mieć zastosowanie jedynie do sprawców, którzy aktualnie przebywają na terytorium RP. Ich zdaniem, skoro ustawodawca odwołuje się do braku postanowienia o wydaniu sprawcy, oznacza to, że warunkiem zastosowania zasady jest przebywanie sprawcy na terytorium RP⁴⁷. Zauważają, że „brak wa-

⁴⁵ Zob. D. Zajac, *Odpowiedzialność karna za czyny popełnione za granicą*, Wolters Kluwer, Kraków 2017, s. 57.

⁴⁶ Zob. postanowienie SN z 27 lutego 2017 r., V KK 4/17, LEX 2255447; wyrok SA w Krakowie z 27 kwietnia 2016 r., II AKa 45/16, LEX 2268989; wyrok SA w Gdańsku z 13 kwietnia 2016 r., II AKa 383/15, LEX 2334381; uchwała SN z 28 stycznia 2016 r., I KZP 15/15, LEX 1963641; wyrok SA w Warszawie z 12 czerwca 2013 r. II AKa 170/13, LEX 1409347.

⁴⁷ M.in. Ł. Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej*, Wolters Kluwer, Warszawa 2018, s. 103.

runku obecności sprawcy w Polsce przy istnieniu zasady legalizmu ścigania przestępstw oznaczałoby obowiązek wszczynania w Polsce postępowania karnego w każdym przypadku popełnienia przez cudzoziemca za granicą przestępstwa konwencyjnego, niezależnie od tego, gdzie sprawca przebywa, co prowadziłoby do nazbyt szeroko zakreślonej jurysdykcji polskiego wymiaru sprawiedliwości⁴⁸.

Nie można jednak podzielić tego przekonania: po pierwsze, w przypadku zasady subsydiarnej w art. 110 § 2 k.k. ustawodawca, oprócz sformułowania, że „cudzoziemca [...] nie postanowiono wydać”, wskazał dosłownie, że oprócz tego „sprawca przebywa na terytorium RP”. W art. 113 k.k. brak tego warunku. Można uznać, że jest to rozróżnienie zasadne i celowe – przy wykorzystaniu reguł wykładni językowej i teleologicznej. Oczywiście jest, że aby było możliwe i dopuszczalne wydanie danego sprawcy, musi on przebywać na terytorium RP – jednak zasada ta dotyczy jedynie obowiązku wydania albo osądzenia, a nie zastosowania jurysdykcji uniwersalnej⁴⁹. Nie ma sprzeczności między uznaniem, że można wszcząć postępowanie, jeśli sprawca nie przebywa na terytorium RP, a tym, że jeśli przebywa, to należy go wydać⁵⁰. Nie można utożsamiać zobowiązania państwa wynikającego ze stosowania jurysdykcji uniwersalnej z regułą *aut dedere aut iudicare*, w której chodzi o zakaz chronienia przebywającego w kraju sprawcy przed odpowiedzialnością; jest to reguła związana z jurysdykcją uniwersalną, jednak nie stanowi warunku jej wykorzystania. Reguła ta nakłada na państwa obowiązki względem sprawcy już obecnego na jego terytorium, a nie delimituje zakresu funkcjonowania zasady jurysdykcji uniwersalnej.

Drugim argumentem przeciwko obowiązującej od czasów kodeksu karnego z 1932 r. interpretacji art. 113 k.k. (czyli normy wynikającej z art. 9 zw. z art. 10 k.k. z 1932 r.⁵¹) jest to, że obecnie należy wziąć pod uwagę wejście w życie Statutu MTK, który nakłada na państwa strony określone zobowiązania – m.in. wykonywanie jurysdykcji karnej w stosunku do osób odpowiedzialnych za zbrodnie międzynarodowe. Statut nie wspomina, jakich podstaw jurysdykcji państwa powinny używać w celu wywiązania się z tego zobowiązania. Jednak coraz powszechniejsze jest przekonanie w doktrynie, że powinny ścigać sprawców najpoważniejszych przestępstw nie tylko na podstawie zasady terytorialnej – i innych zasad opierających się na istnieniu

⁴⁸ Np. jak J. Warylewski, *Prawo karne. Część ogólna*, Wolters Kluwer, Warszawa 2020, s. 205.

⁴⁹ Tak uważa np. D. Zając, *Odpowiedzialność karna...*, s. 293.

⁵⁰ Inaczej B. Filek, *Odpowiedzialność karna w Polsce za czyny zabronione popełnione za granicą*, Wolters Kluwer, Warszawa 2022, s. 293.

⁵¹ Dodatkowo brak w obecnej ustawie karnej odpowiednika art. 10 k.k. z 1932 r., który stanowił, że jurysdykcja wszechświatowa ma zastosowanie (*inter alia*), „jeżeli sprawca znajduje się na obszarze Państwa Polskiego i jeżeli nie postanowiono go wydać”.

„znaczącego związku” (*meaningful link*), „istotnego i autentycznego związku” (*substantial and genuine connection*) pomiędzy państwem roszcującym sobie jurysdykcję a przestępstwem, sprawcą lub ofiarą⁵² – lecz także na zasadzie jurysdykcji uniwersalnej⁵³.

Odpowiedź na pytanie o to, czy państwa są zobowiązane do wykonywania jurysdykcji uniwersalnej w razie nieobecności sprawcy, jest jednym z najbardziej kontrowersyjnych zagadnień. Wielu przedstawicieli doktryny twierdzi, że państwo powinno zapewnić obecność podejrzanego, zanim skorzysta z tej podstawy jurysdykcyjnej, by przedstawić mu zarzuty (tzw. jurysdykcja uniwersalna warunkowa), a stosowanie tej podstawy jurysdykcji w sprawie zbrodni międzynarodowych pod nieobecność sprawcy jest „jedynie polityczną aspiracją”, pomysłem powstałym w doktrynie (*merely a political aspiration*⁵⁴). Jednak coraz powszechniejsze jest przekonanie, że niektóre zbrodnie są tak szkodliwe dla całej społeczności międzynarodowej – a więc dla wszystkich zaangażowanych w jej funkcjonowanie państw – że postawienie sprawców przed sądem, niezależnie od lokalizacji zbrodni i sprawcy, powinno być obowiązkiem każdego państwa⁵⁵. Na tej podstawie wielu przedstawicieli doktryny uznaje, że zastosowanie powinna znaleźć, jako normatywny nakaz, „bezwartkowa jurysdykcja uniwersalna”, niezależna od obecności sprawcy na terytorium państwa ścigającego⁵⁶.

⁵² A. O’Sullivan, *Universal Jurisdiction in International Criminal Law. The Debate and the Battle for Hegemony*, Routledge, Londyn 2017, s. 85 i n.

⁵³ Co jest określone jako „zdecentralizowana odpowiedzialność za zapobieganie bezkarności”. *Decentralized Accountability Debate – How Should the ICC Support Decentralized Accountability for Those Accused of Grave Crimes?*, <https://iccforum.com/decentralized-accountability> [dostęp: 21.09.2024]; *Universal Jurisdiction: The duty of states to enact and enforce legislation*, s. 11, 15, <https://www.amnesty.org/en/documents/ior53/017/2001/en/> [dostęp: 21.09.2024].

⁵⁴ L. Reydams, *Universal Jurisdiction: International and Municipal Legal Perspectives*, Oxford University Press, Oxford 2004, s. 42.

⁵⁵ M. Castillejos-Aragón, *The Road to Koblenz. Pathways for international justice through the exercise of universal jurisdiction in German*, Konrad Adenauer Stiftung, Nowy Jork 2022, s. 33; *Universal jurisdiction: A preliminary survey of legislation around the world – 2012, update*, s. 7, <https://www.amnesty.org/en/documents/ior53/019/2012/en/> [dostęp: 21.09.2024]; *Universal Jurisdiction Annual Review 2024*, ECCHR, Berlin 2024, s. 14, https://www.ecchr.eu/fileadmin/user_upload/UJAR_2024_digital.pdf [dostęp: 28.11.2024]; A. Poels, *Universal jurisdiction ‘in absentia’*, „Netherlands Quarterly of Human Rights” 2005, t. 23, nr 1, s. 65–66, <https://doi.org/10.1177/016934410502300104>; R. O’Keefe, *Universal jurisdiction: Clarifying the basic concept*, „Journal of International Criminal Justice” 2004, nr 2, s. 742, <https://doi.org/10.1093/jicj/2.3.735>.

⁵⁶ O’Sullivan, *Universal Jurisdiction...*, s. 109; M. Robinson, *Foreword*, [w:] S. Macedo (red.), *The Princeton Principles of Universal Jurisdiction*, Princeton University: Program in Law and Public Affairs, Princeton, New Jersey 2001, <http://www.law.uc.edu/morgan/ne.PDF> (depaul.edu) [dostęp: 21.09.2024].

Należy postulować przyjęcie, że zasada jurysdykcji uniwersalnej powinna stanowić podstawę do ścigania sprawcy nieobecnego na terytorium RP i wysuwania żądania ekstradycyjnego⁵⁷. Po pierwsze, jak omówiono to wyżej, można założyć, że sformułowanie „osoby nie postanowiono wydać” dotyczy tylko sytuacji, gdy sprawca jest obecny na terytorium RP, natomiast samo w sobie nie ustanawia kategorycznego warunku będącego przesłanką wykonywania tej jurysdykcji. Taka interpretacja jest pożądana w świetle zobowiązań RP i możliwości budowania normy zwyczajowej. Celem jurysdykcji uniwersalnej jest, by zapobiegać bezkarności sprawców najpoważniejszych przestępstw, i w tej perspektywie powinno się przyjąć, że obowiązek ścigania na podstawie zasady uniwersalnej także sprawców nieobecnych na terytorium RP nie tylko wynika z zobowiązań międzynarodowych, lecz także wywiera istotny skutek prewencyjny i potępiający. Wymaganie, by sprawca był obecny na terytorium danego państwa, może stanowić przeszkodę w realizacji tych zobowiązań, nie pozwalając na ich pełne i efektywne wypełnianie.

Po drugie, w razie uznania, że sama propozycja takiej wykładni nie zapewni w sposób efektywny aktywowania zasady jurysdykcji uniwersalnej i że nie można wszczynać poszukiwań międzynarodowych danego sprawcy na podstawie niejasnego przepisu, należy sugerować zmiany legislacyjne, poprzez dodanie § 2 do art 113 k.k. – wprowadzającego regułę zezwalającą na ściganie sprawcy nawet w razie jego nieobecności na terytorium RP w przypadku popełnienia wszystkich przestępstw traktatowych (co wydaje się propozycją zbyt szeroką) albo jedynie w przypadku zbrodni międzynarodowych ujętych w art. 5 Statutu Rzymskiego (i za tą opcją należy się opowiedzieć). Można też zastosować najprostsze rozwiązanie, obecnie istniejące w art. 112 k.k. (zasada ochronna nieograniczona), w którym ustawodawca nie wprowadził żadnych dodatkowych przesłanek zastosowania ustawy polskiej – a więc usunąć z art. 113 k.k. sformułowanie „osoby nie postanowiono wydać”.

Podkreślenia wymaga, że aktywowanie jurysdykcji uniwersalnej nie może prowadzić do „gazetowej sprawiedliwości” (*newspaper justice*) – przyjęcia, że wystarczające do wszczęcia postępowania karnego byłoby powzięcie przez prokuratora informacji o popełnianych zbrodniach w czasie oglądania telewizji albo czytania gazety⁵⁸. Mogłoby to prowadzić do przeciążenia systemu wymia-

⁵⁷ Tak czyni np. D. Zając, *Odpowiedzialność karna...*, s. 196, który podkreśla, że opracowanie przygotowane przez zespół badawczy Uniwersytetu Princeton wskazuje na zasadę uniwersalną jako podstawę żądania ekstradycyjnego – por. A. Poels, *Universal jurisdiction...*, s. 65–84; T. Ostropolski, *Zasada jurysdykcji uniwersalnej w prawie międzynarodowym*, Instytut Wydawniczy EuroPrawo, Warszawa 2008, s. 45–47.

⁵⁸ M. Castillejos-Aragón, *The Road to Koblenz...*, s. 33.

ru sprawiedliwości i nadmiernego rozszerzania jurysdykcji sądów polskich. Jednak możliwe jest wprowadzenie określonych „mechanizmów kontrolnych”, „bezpieczników”, których zadaniem byłoby stanie na straży tego, by nie doszło do przeciążenia sądów sprawami eksterytorialnymi. W niektórych państwach występuje model aktywowania jurysdykcji uniwersalnej opierający się na autoryzacji ścigania na zasadzie jurysdykcji uniwersalnej najpoważniejszych zbrodni międzynarodowych przez organ centralny – prokuratora generalnego lub ministra sprawiedliwości (np. w Szwecji, Słowenii, Wielkiej Brytanii i Belgii⁵⁹). Po pierwsze, przenosząc taki model na grunt prawa polskiego, można uczynić warunkiem wszczęcia postępowania na podstawie jurysdykcji uniwersalnej wyrażenie zgody przez ministra sprawiedliwości, który jest organem zaangażowanym zgodnie z przepisami k.p.k. w podejmowanie decyzji w ramach współpracy w sprawach karnych, np. art. 603 § 5 k.p.k.

Po drugie, oceny zasadności aktywowania jurysdykcji uniwersalnej mógłby dokonywać prokurator, w ramach ofiarowanej mu swobody decydowania o wszczęciu postępowania na zasadzie jurysdykcji uniwersalnej, poprzez wprowadzenie ustawowego wyjątku od obowiązującej zasady legalizmu ścigania (np. poprzez przyjęcie przepisu stanowiącego: „można wszcząć postępowanie” w przypadku zbrodni ściganych na tej podstawie). Prokurator musiałby ocenić zarówno powagę zbrodni, jak i zasadność oraz zakładaną efektywność ścigania. Ponieważ w wielu przypadkach ściganie wszystkich zbrodni międzynarodowych byłoby nierealne, nie powinno ono być obowiązkowe w każdym przypadku. Należy też podkreślić znaczenie procesowych „bezpieczników” – postawienie zarzutów jest możliwe jedynie wówczas, gdy spełnione są procesowe przesłanki z art. 313 § 1 k.p.k., a więc gdy na popełnienie zbrodni przez określoną osobę wskazuje bezpośredni i wiarygodny materiał dowodowy. To dowody znajdujące się w rękach polskiej prokuratury powinny zakreślać krąg osób wskazywanych jako podejrzane, w szczególności przy uwzględnieniu tego, że na terytorium RP mogą znajdować się liczni świadkowie i pokrzywdzeni tego typu zbrodniami, co należy swoją drogą uznać za istotny czynnik legitymizujący („znaczący łącznik” – *the meaningful link*) zastosowania jurysdykcji uniwersalnej.

Należy przyjąć, że oparcie się na zasadzie jurysdykcji uniwersalnej RP, na której podstawie Polska jest zobowiązana do ścigania przestępstw międzynarodowych popełnionych poza jej granicami i bez łącznika z RP, powinno umożliwiać sporządzenie postanowienia o przedstawieniu zarzutów, a następnie – po ustaleniu, że osoba podejrzana nie przebywa w kraju – wydanie

⁵⁹ *Universal Jurisdiction: The duty of states...*, s. 11.

postanowienia o tymczasowym aresztowaniu stanowi podstawę do wszczęcia poszukiwań międzynarodowych (art. 278 k.p.k.), wydania europejskiego nakazu aresztowania (art. 607a k.p.k.) albo przesłania wniosku o ekstradycję (art. 593 k.p.k.) do właściwego (jeśli jest znane miejsce pobytu podejrzanego) państwa. Na podstawie wpisu do bazy Systemu Informacyjnego Schengen (SIS) lub Międzynarodowej Organizacji Policji Kryminalnej (Interpol) informacji o poszukiwaniu osoby ściganej dokonuje się zatrzymania w każdym państwie, w którym zostanie ona ujawniona. Postępowanie toczące się w Polsce ulega zawieszeniu do czasu ujęcia i przekazania osoby ściganej. Jeśli zaś chodzi o dopuszczalność dalszego prowadzenia postępowania *in absentia*, czyli sporządzenie aktu oskarżenia i przesłanie go do sądu, a następnie prowadzenie postępowania sądowego pod nieobecność sprawcy, to wymagałoby ono istotnych zmian legislacyjnych dotyczących zmiany modelu rozprawy głównej. Ten zaś temat wykracza już poza granice niniejszego opracowania, tym bardziej że nie sposób twierdzić, iż obowiązek prowadzenia postępowania karnego *in absentia* w sprawach zainicjowanych na zasadzie jurysdykcji uniwersalnej wynika z zobowiązań międzynarodowych⁶⁰. Zresztą sporządzenie postanowienia o przedstawieniu zarzutów oraz wszczęcie poszukiwań międzynarodowych mogą spełniać podobne cele (choć z pewnością nie wszystkie) jak prawomocne rozstrzygnięcie o odpowiedzialności.

Zapewnienie spójnego i efektywnego ścigania zbrodni międzynarodowych wymaga również przeprowadzenia działań organizacyjnych, przede wszystkim w strukturze prokuratury, tj. ustanowienia specjalnego zespołu śledczego, którego jedynym zadaniem byłoby ściganie zbrodni międzynarodowych – wszystkich i wyłącznie, być może również poprzez ujęcie w jego kompetencjach przestępstw o charakterze terrorystycznym. Należy zapewnić spójność podejmowanych działań, poprzez zgromadzenie wszystkich postępowań „eksterytorialnych” toczących się obecnie w prokuraturach rozsypanych po całej Polsce w takiej jednostce organizacyjnej. Zespół powinien zostać utworzony na szczeblu Prokuratury Krajowej – wtedy podlegałyby strukturalnie prokuratorowi krajowemu – albo być może nawet na wyższym szczeblu, Prokuratury Generalnej, jako zespół o charakterze bardziej międzyresortowym i mieszanym, składający się również z ekspertów.

⁶⁰ L. Reydam, *Universal Jurisdiction...*, s. 224. Od udzielenia odpowiedzi na to pytanie uciekł MTS w wyroku z 11 kwietnia 2000 r., *Demokratyczna Republika Konga p. Belgia*, I.C.J. Reports 2002, § 58.

5. Podsumowanie

Jak wskazują powyższe badania, konieczne jest ulepszenie krajowego systemu ścigania zbrodni międzynarodowych. Z jednej strony pozwoliłoby to na wywiązanie się przez Polskę z zobowiązań międzynarodowych, z drugiej sprzyjałoby przywracaniu poczucia sprawiedliwości, pozwoliłoby na historyczną rekonstrukcję zdarzeń i dałoby szansę na zadośćuczynienie krzywd doznanym przez ofiary zbrodni. Takie zobowiązanie wypełnione będzie jedynie wtedy, gdy będzie możliwe – zarówno prawnie (materialnoprawnie i procesowo), jak i organizacyjnie – przedstawienie sprawcom zarzutów popełnienia zbrodni międzynarodowych. Brak wprowadzenia odpowiednich, umożliwiających to przepisów prowadzi do „strukturalnej bezkarności” sprawców zbrodni i powstania przekonania, że RP jest bezczynna w ściganiu sprawców zbrodni międzynarodowych i niezdolna do podejmowania wysiłków na rzecz rozwoju międzynarodowego prawa karnego.

Co istotne, ważne jest także zapewnienie legitymizacji postępowania w procesach wynikających z zobowiązań międzynarodowych. Organy ścigania, nawet poprzez samo sporządzenie postanowienia o przedstawieniu zarzutów i zarządzenie poszukiwań międzynarodowych, wskazują daną osobę jako potencjalnego sprawcę. Upublicznienie tej decyzji może stanowić ważny element udziału w utrzymaniu porządku międzynarodowego, realizowaniu celów prawa międzynarodowego i sprawiedliwości tranzytywnej. Może także dać spokój pokrzywdzonym i szansę powrotu społeczeństwa do normalności, do normalnego życia. Wypełnia też funkcję prewencyjną prawa karnego. Sądy stosujące jurysdykcję uniwersalną przedstawiają się jako przedstawiciele społeczności międzynarodowej, reagujący na czyny zasługujące na szczególne potępienie moralne całej społeczności międzynarodowej⁶¹. To ma być ostrzeżenie dla przyszłych ewentualnych sprawców. Upublicznienie decyzji odgrywa też rolę nie do przecenienia w zakresie tworzenia narracji historycznej i potwierdzania efektywności norm prawa międzynarodowego⁶².

⁶¹ Jak w sprawie Eichmanna – H. Silving, *In re Eichmann: A dilemma of law and morality*, „American Journal of International Law” 1961, nr 55, s. 307, <https://doi.org/10.2307/2196122>.

⁶² A. O’Sullivan, *Universal Jurisdiction...*, s. 35 i n.

Bibliografia

Akty prawne

- Konwencja w sprawie niewolnictwa podpisana w Genewie dnia 25 września 1926 r., Dz.U. 1931 Nr 4, poz. 21.
- Porozumienie międzynarodowe w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej, podpisane w Londynie dnia 8 sierpnia 1945 r., Dz.U. 1947 Nr 63, poz. 367.
- Karta Narodów Zjednoczonych, Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Porozumienie ustanawiające Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych, Dz.U. 1947 Nr 23, poz. 90.
- Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 r. (ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 18 lipca 1950 r.), Dz.U. 1952 Nr 2, poz. 9.
- Konwencja o ochronie ofiar wojny, podpisana w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r., Dz.U. 1956 Nr 38, poz. 171.
- Protokoły dodatkowe do Konwencji genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r., dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół I) oraz dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół II), sporządzone w Genewie dnia 8 czerwca 1977 r., Dz.U. 1992 Nr 41, poz. 175.
- Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych 177 (II) z dnia 29 lipca 1950 r. w sprawie zasad norymberskich, A/RES/177(II), [https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/177\(II\)](https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/177(II)) [dostęp: 25.11.2024].
- Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2, Dz.U. 1993 Nr 61, poz. 284.
- Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r., Dz.U. 1977 Nr 38, poz. 167.
- Uzupełniająca Konwencja w sprawie zniesienia niewolnictwa, handlu niewolnikami oraz instytucji i praktyk zbliżonych do niewolnictwa, podpisana w Genewie dnia 7 września 1956 r., Dz.U. 1963 Nr 33, poz. 185.
- Konwencja o niestosowaniu przedawnienia wobec zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych dnia 26 listopada 1968 r., Dz.U. 1970 Nr 26, poz. 208.

- Konwencja wiedeńska o prawie traktatów sporządzona w Wiedniu dnia 23 maja 1969 r., Dz.U. 1990 Nr 74, poz. 439.
- Międzynarodowa konwencja o zwalczaniu i karaniu zbrodni apartheidu, przyjęta dnia 30 listopada 1973 r. rezolucją 3068 (XXVIII) Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych, Dz.U. 1976 Nr 32, poz. 186.
- Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nie-ludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 10 grudnia 1984 r., Dz.U. 1989 Nr 63, poz. 378.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997 Nr 78, poz. 483.
- Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r., Dz.U. 2003 Nr 78, poz. 708.
- Poprawki do Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego, sporządzonego w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r., przyjęte podczas konferencji rewizyjnej w Kampali (rezolucje nr 5 i 6) w dniach 10 i 11 czerwca 2010 r., Dz.U. 2018, poz. 1753.
- Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, t.j. Dz.U. 2023, poz. 102.
- Artykuły Komisji Prawa Międzynarodowego dotyczące odpowiedzialności państw za czyny niezgodne z prawem międzynarodowym A/56/10 z 23 kwietnia–1 czerwca oraz 2 lipca–10 sierpnia 2001 r.
- Ustawa z dnia 5 lipca 2001 r. o ratyfikacji Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego, Dz.U. 2001 Nr 98, poz. 1065.
- Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego ds. Zbrodni w Rwandzie, https://legal.un.org/avl/pdf/ha/ictr_ef.pdf [dostęp: 20.11.2024].
- Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego ds. Zbrodni w Bułgarii, https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf [dostęp: 20.11.2024].
- Raport KPM A/69/10 z 5 maja–6 czerwca oraz 7 lipca–8 sierpnia 2014 r.
- Oświadczenie rządowe z dnia 30 maja 2018 r. w sprawie mocy obowiązującej poprawek do Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego, sporządzonego w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r., przyjętych podczas konferencji rewizyjnej w Kampali (rezolucje nr 5 i 6) w dniach 10 i 11 czerwca 2010 r., Dz.U. 2018, poz. 1754.
- Raport KPM A/74/10 z 29 kwietnia–7 czerwca oraz 8 lipca–9 sierpnia 2019 r.
- Draft articles on Prevention and Punishment of Crimes Against Humanity A/74/10 z 2019 r., https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/7_7_2019.pdf [dostęp: 4.12.2024].

Raport KPM A/77/10 z 18 kwietnia–3 czerwca oraz 5 lipca–5 sierpnia 2022 r.

Orzecznictwo

- Wyrok MTS z 11 kwietnia 2000 r., *Demokratyczna Republika Konga p. Belgia*, I.C.J. Reports 2002.
- Wyrok MTK ds. byłej Jugosławii z 2 sierpnia 2001 r., IT-98-33, *Prosecutor p. Krstić*, <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/2001/en/40159> [dostęp: 25.11.2024].
- Wyrok MTK ds. byłej Jugosławii z 31 lipca 2003 r., IT-97-24-T, *Prosecutor p. Milomir Stakić*, <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/2003/en/40192> [dostęp: 25.11.2024].
- Decyzja MTK z 15 czerwca 2009 r., ICC-01/05-01/08, *Prosecutor p. Jean-Pierre Bemba Gombo*, <https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/05-01/08-1386> [dostęp: 20.11.2024].
- Wyrok SN z 14 marca 2012 r., WA 39/11, LEX 1341745.
- Wyrok SA w Warszawie z 12 czerwca 2013 r. II AKa 170/13, LEX 1409347.
- Wyrok MTK z 7 marca 2014 r., ICC-01/04-01/07, *Prosecutor p. German KatangaI*, <https://www.legal-tools.org/doc/f74b4f/> [dostęp: 20.11.2024].
- Uchwała SN z 28 stycznia 2016 r., I KZP 15/15, LEX 1963641.
- Wyrok SN z 17 lutego 2016 r., WA 16/15, LEX 2023428.
- Wyrok SA w Krakowie z 27 kwietnia 2016 r., II AKa 45/16, LEX 2268989.
- Wyrok SA w Gdańsku z 13 kwietnia 2016 r., II AKa 383/15, LEX 2334381.
- Postanowienie SN z 27 lutego 2017 r., V KK 4/17, LEX 2255447.
- Wyrok MTS z 22 lipca 2022 r., *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (The Gambia v. Myanmar: 7 States intervening)*, I.C.J. Reports 2022.

Publikacje

- Ambos K., *What does ‘intent to destroy’ in genocide mean?*, „International Review of a Red Cross” 2009, nr 91, s. 833–858, <https://doi.org/10.1017/S1816383110000056>.
- Castillejos-Aragón M., *The Road to Koblenz. Pathways for international justice through the exercise of universal jurisdiction in German*, Fundacja Konrada Adenauera, Nowy Jork 2022.
- Filek B., *Odpowiedzialność karna w Polsce za czyny zabronione popełnione za granicą*, Wolters Kluwer, Warszawa 2022.

- Gardocka T., *Międzynarodowy Trybunał Karny a prawo polskie*, „Themis Polska Nova” 2007, t. 1, nr 1, s. 211–217.
- Grzebyk P., *Amendments of January 2018 to the Act on the Institute of National Remembrance – Commission for the Prosecution of Crimes against the Polish Nation in Light of International Law*, „Polish Yearbook of International Law” 2017, nr 37, s. 287–300, <https://doi.org/10.7420/pyil2017o>.
- Grzebyk P., *Komentarz do art. 118a*, [w:] M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz. Art. 117–221*, t. 2, C.H. Beck, Warszawa 2023, s. 24.
- Grzebyk P., Kowalczevska K., Kremens K., Kuczyńska H., Wierczyńska K., *Efektywne ściganie zbrodni międzynarodowych w Polsce: konieczne zmiany w polskim systemie prawnym i w podejściu do międzynarodowego prawa karnego*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 2024, <https://hfhr.pl/publikacje/sciganie-zbrodni-miedzynarodowych> [dostęp: 25.11.2024].
- Grzebyk P., Krzan B., Wierczyńska K., *Polski dorobek w zakresie międzynarodowego prawa karnego w latach 1918–2018*, Wydawnictwo Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2023.
- Henckaerts J.-M., *Respect for the convention*, [w:] *Commentary on the First Geneva Convention: Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field*, International Committee of the Red Cross, Cambridge University Press, Cambridge 2016, s. 35–67, <https://doi.org/10.1017/9781316755709>.
- Hoffmann T., *The crime of genocide in its (nearly) infinite domestic variety*, [w:] M. Odello, P. Łubiński (red.), *The Concept of Genocide in International Criminal Law*, Routledge, Londyn 2020, s. 67–97.
- Keller A., *Punishment for Violations of International Criminal Law: An Analysis of Sentencing at the ICTY and ICTR*, „Indiana International & Comparative Law Review” 2001, nr 12, s. 53–74.
- Markiewicz-Stanny J., *Międzynarodowe zobowiązania Polski w zakresie zakazu niewolnictwa, poddaństwa i handlu istotami ludzkimi*, „Prokuratura i Prawo” 2012, nr 7–8, s. 160–180.
- O’Keefe R., *Universal jurisdiction: Clarifying the basic concept*, „Journal of International Criminal Justice” 2004, nr 2, s. 735–760, <https://doi.org/10.1093/jicj/2.3.735>.
- O’Sullivan A., *Universal Jurisdiction in International Criminal Law. The Debate and the Battle for Hegemony*, Routledge, Londyn 2017.
- Ostropolski T., *Zasada jurysdykcji uniwersalnej w prawie międzynarodowym*, Instytut Wydawniczy EuroPrawo, Warszawa 2008.

- Poels A., *Universal jurisdiction 'in absentia'*, „Netherlands Quarterly of Human Rights” 2005, t. 23, nr 1, s. 65–84, <https://doi.org/10.1177/016934410502300104>.
- Pohl Ł., *Prawo karne. Wykład części ogólnej*, Wolters Kluwer, Warszawa 2018.
- Policy on Complementarity and Cooperation*, Biuro Prokuratora MTK, Haga 2024, <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-04/2024-comp-policy-eng.pdf> [dostęp: 25.11.2024].
- Reydam L., *Universal Jurisdiction: International and Municipal Legal Perspectives*, Oxford University Press, Oxford 2004.
- Robinson M., *Foreword*, [w:] S. Macedo (red.), *The Princeton Principles of Universal Jurisdiction*, Princeton University: Program in Law and Public Affairs, Princeton, New Jersey 2001, <http://www.law.uc.edu/morgan/ne.PDF> (depaul.edu) [dostęp: 21.09.2024].
- Silving H., *In re Eichmann: A dilemma of law and morality*, „American Journal of International Law” 1961, nr 55, s. 307–358, <https://doi.org/10.2307/2196122>.
- Triffterer O., *Genocide, its particular intent to destroy in whole or in the part the group as such*, „Leiden Journal of International Law” 2001, nr 14, s. 399–408, <https://doi.org/10.1017/S0922156501000206>.
- Warylewski J., *Prawo karne. Część ogólna*, Wolters Kluwer, Warszawa 2020.
- Wierczyńska K., *Act of 18 December 1998 on the Institute of National remembrance – Commission for the Prosecution of Crimes against the Polish Nation as a Ground for Prosecution of Crimes against humanity, War Crimes and Crimes against Peace*, „Polish Yearbook of International Law” 2017, nr 37, s. 275–286, <https://doi.org/10.7420/pyil2017n>.
- Wierczyńska K., *Pojęcie ludobójstwa w kontekście orzecznictwa międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2010.
- Wierczyńska K., *Przesłanki dopuszczalności wykonywania jurysdykcji przez Międzynarodowy Trybunał Karny*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2016.
- Yee S., *Universal jurisdiction: Concept, logic and reality*, „Chinese Journal of International Law” 2011, nr 10, s. 503–530, <https://doi.org/10.1093/chinesejil/jmr041>.
- Zajęc D., *Odpowiedzialność karna za czyny popełnione za granicą*, Wolters Kluwer, Kraków 2017.
- Zilinskas J., *Broadening the concept of genocide in Lithuania's criminal law and the principle of 'nullum crimen sine lege'*, „Jurisprudencija” [Jurisprudence] 2009, t. 118, nr 4, s. 333–348.

Źródła internetowe

- Briefing w sprawie śledztwa dotyczącego napaści Rosji na Ukrainę*, <https://www.gov.pl/web/prokuratura-krajowa/briefing-w-sprawie-sledztwa-dotyczacego-napasci-rosji-na-ukraine> [dostęp: 25.11.2024].
- Decentralized Accountability Debate – How Should the ICC Support Decentralized Accountability for Those Accused of Grave Crimes?*, <https://iccforum.com/decentralized-accountability> [dostęp: 21.09.2024].
- Declarations Recognizing the Jurisdiction of the Court as Compulsory*, <https://www.icj-cij.org/index.php/declarations> [dostęp: 25.11.2024].
- Polska ratyfikuje Konwencję ONZ o wymuszonych zaginięciach*, <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/polska-ratyfikuje-konwencje-onz-o-wymuszonych-zaginieciach> [dostęp: 20.11.2024].
- Universal Jurisdiction Annual Review 2024*, ECCHR, Berlin 2024, https://www.ecchr.eu/fileadmin/user_upload/UJAR_2024_digital.pdf [dostęp: 28.11.2024].
- Universal Jurisdiction: A preliminary Survey of Legislation Around the World – 2012, update*, <https://www.amnesty.org/en/documents/ior53/019/2012/en/> [dostęp: 21.09.2024].
- Universal Jurisdiction: The duty of States to Enact and Enforce Legislation*, <https://www.amnesty.org/en/documents/ior53/017/2001/en/> [dostęp: 21.09.2024].